

Gurly Vedru

PÕHJA-EESTI MUINASAEGSEST RANNIKUKASUTUSEST

Vaatluse alla on võetud Põhja-Eesti rannikumadaliku võimalik muinasaegne püasistus. Aastakümneid on oletatud, et inimesed jätsid selle ala maha kiviaja lõppedes ning viljelus-majanduse muutudes peamiseks elatusalaks. Seda seisukohta on põhjendatud muististe puudumise või vähesusega. Millised need muistised on ja miks neid seal ikkagi leidub, on jäänud laiema tähelepanuta. Artiklis on analüüsitud teadaolevatele kinnismuististele ja juuhleidudele toetudes paikse inimasustuse mõeldavust muinasaja eri etappidel ning püütud anda ülevaadet rannikukasutusest. Lisaks sellele on peatunud ühiskonna arenguskeemidel ning pööratud tähelepanu rannikuala ja sisemaa elanike suhetele.

Probable permanent habitation of the North Estonian Coastal Plain is discussed. For decades, it has been supposed that people abandoned this area after the end of the Stone Age, when land cultivation became the main way of subsistence. That position has been motivated by the lack or scantiness of archaeological sites. Not much attention has been paid to the questions of what these sites are and why they exist there at all. On the basis of the known archaeological sites and stray finds, the possibility of the coastal settlement and the use of the coast in different periods of prehistory is analysed. In addition, possible different modes of the development of society and the relationship between the inhabitants of the coastal and inland areas are considered.

Gurly Vedru, Ajaloo Instituudi arheoloogiasektor (Department of Archaeology, Institute of History), Rüütli 6, 10130 Tallinn, Eesti; Gurli.Vedru@mail.ee

Sissejuhatus

Aastakümneid on valitsenud arusaam, et kiviajale järgnenud muinasaja etappidel oli Põhja-Eesti rannikumadalik asustamata. Kuigi ranniku kasutamist teatud hooaegadel pole välistatud, arvatakse siiski, et see pidi lähtuma sisemaa olnud küladest, mitte aga vahetult mererannal paiknenud asumitest. Alust sellisele oletusele annab asjaolu, et rannikumadalikult tuntakse vaid üksikuid muistiseid ning seal paiknevad külad ilmuvad kirjalikesse allikatesse suhteliselt hilja (Johansen 1933; Vassar 1966; Varep 1972; 1974; Jaanits jt 1982; Linkrus 1998; Lang 1999).

Esimesena pööras Põhja-Eesti rannikumadaliku muinasaegsele asustusele tähelepanu Paul Johansen, kes Taani hindamisraamatu andmeid analüüsisides järeldas, et rannakülad tekkisid alles 13. sajandi teisel poolel, varem olid soodsamad rannaäärsed alad ära jagatud sisemaal paiknenud külade või saraskondade vahel. Arvamust põhjendas ta sellega, et vahetult rannikul paiknenud külasid Taani hindamisraamatus mainitud ei ole. Vanimaks kirjalikust allikast teadaolevaks rannikumadalikul paiknevaks küllaks on 1259. aastal märgitud Pärispera, millele järgnesid aastakümnete ja -sadade jooksul teisedki – seega võrdsustas Johansen kirjaliku esmamainimise kaudselt küla rajamisega (Johansen 1933, 250 jj). Põhimõtteliselt sama seisukohta on pooldanud ka hilisemad uurijad. Nii arvas geograaf Endel Varep, et Harju rannik asustati järk-järgult alates 13. sajandi teisest poolest, varem olid seal vaid sisemaakülade kalastamis- ja sadamakohtad (Varep 1974, 164). Artur Vassar oletas Põhja-Eesti sadamakohtade pidevat kasutamist sisemaa elanike poolt (Vassar 1966, 207–208). “Eesti esiajaloo” koostajad märkisid Johanseni eeskujul, et rannikuala koos sealsete kalapüügi- ja sadamakohtadega oli külakogukondade ühiskasutuses, nagu heina- ja karjamaadki (Jaanits jt 1982, 400). Geograaf Elle Linkrus, kes põhimõtteliselt nõustus eeltoodud arvamustega, lisas, et tõenäoliselt olid Põhja-Eesti lavamaa serval asunud külad seotud ka rannikumadaliku lõunaservaga (Linkrus 1998, 69, 164). Valter Langi meelest toimus püsiasustuse lahkumine rannikumadalikult umbes 1000 aastat eKr. Põhjustena nimetas ta viljeleva majanduse muutumist peamiseks elatusviisiks ning samuti hüljeste arvu järsku vähenemist Soome lahes, mis kahandas hülgepüügist elatumise võimalikkust (Lang 1999, 331). Enn Tarvel, kes 1983. aastal avaldas oma Lahemaad käsitleva uurimuse, peab siiski võimalikuks vallutuseelse asustuse olemasolu, mida tõendavad tema arvates paar rannikualt teada matmispaika. Samas küsib Tarvel õigustatult (seda muidugi eeldusel, et rannikumadalik varasematel sajanditel tõepoolest asustamata oli), mis põhjustas just 13. sajandil sellise muudatuse elu- ja majandusviisis, s.t ranniku püsiasustuse tekke, ning miks (Tarvel 1983, 54–55).

Põhja-Eesti rannikumadalikuna käsitletakse idast läände ligilähedaselt 230 km ulatusega ala, mida lõunast piirab lubjakiviplateo. Rannikumadaliku laius on piirkonniti erinev, mõningates kohtades puudub madalik täiesti, teisel ulatub mitmekümne kilomeetrini. Rannajoon on tugevasti liigendatud. Rannikumadalikuga liitub ka enamik Soome lahes asuvaist Eesti saartest ning selle kogupindala on 948–953 km² (Linkrus 1998, 11–15, joon 7). Siinses kirjutises ei käsitleta rannikumadaliku osana paelavamaast jääaja eel eraldunud Lubjamäe Viimsi poolsaarel, kuna see kujutab endast teistsuguse aluspõhja ja mullaga ala ning kuulub Põhja-Eesti plateo maastikurajooni. Samuti ei peatuta Soome lahe väikesaarte asustuslool. Lisaks rannikumadaliku omadele vaadeldakse põgusalt ka sellega külgneva Põhja-Eesti lavamaa serval paiknevaid muistiseid.

Tänapäeva arheoloogias mõistetakse sõna *maastik* mitmel viisil (vt Preucel & Hodder 1996, 32 jj). Üks võimalikest tõlgendustest on “maastik kui (elu)keskkond”, mille puhul käsitletakse kindlat piirkonda. Uuritakse, milline oli see mine-

vikus, ajal, kui muistsed inimesed sellega kohanesid ning seal elasid, tähelepanu pööratakse ka varustuselade analüüsile, loodusele ning kliimale.

Kuid maastiku uurimisel on võimalikud veel teisedki vaatenurgad. Nimelt võib seda käsitleda ka kui süsteemi, kus muistsed on paigutatud üldisse levikustruktuuris, ning lisaks muististele on arvestatud ka neist väljapoole jääva alaga, mida inimesed minevikus mitmesugustel eesmärkidel kasutasid. Kuna enamasti on olemas seosed muististe paiknemise ning ühiskonna omaaegse majandusliku ja poliitilise süsteemi vahel, peetakse sellist lähenemist sobilikuks just majanduse ning sotsiaalse struktuuri uurimisel (Preucel & Hodder 1996, 33). Seda suunda esindava Lewis Binfordi arvates ongi arheoloogiline andmestik parimal juhul aegruumis leiduvate asjade omavaheliste assotsiatsioonide ning variatsioonide staatiline muster, mille mõistmiseks peab arheoloogidel olema põhjalik arusaam kultuuriaadaptatsioonide dünaamikast. Samuti tuleb mõista seoseid mineviku kultuurisüsteemide ning nende tänapäevani säilinud kõrvalproduktide (nt tööriistade, kalmete jms) iseloomu vahel. Ainult niimoodi võib arheoloogilise materjali põhjal saada mingisuguse ülevaate sellest, milline kultuurisüsteem neid omal ajal ellu kutsus. Selliste seoste kindlakstegemiseks peab Binford kõige otstarbekamaks etnoarheoloogilisi vaatlusi (Binford 1996, 39–40). Samas tuleb mees pidada, et kultuuriliste tähenduste tuletamine vaid inimeste ja neid ümbritsenud keskkonna vahelistest suhetest võib viia selleni, et ei tunnetata vajadust mõista omaaegset inimest, kuna arvatakse, et nende ideoloogiat on võimalik siduda vaid esemelise materjali ja keskkonnaga (Hodder 1988, 18).

Lähenemisviisis tingnimeusega “Maastik kui võim” nähakse maastikku kui manipuleerimisvahendit nii ideoloogilisel domineerimisel kui ka vastupanu osutamisel. Tähelepanu pööratakse vastuoludele ning konfliktidele, mis tekivad tunnetatud keskkonnas ning avalduvad võimusuhetes (Preucel & Hodder 1996, 32).

Käsitledes maastikku kui kogemust selgitatakse, kuidas looduskeskkond on omandanud mitmesuguseid kulturooloogilisi tähendusi, samuti uuritakse, kuidas võidi tunnetada ümbritsevat ning milline oli see maastik, milles omal ajal elati (Preucel & Hodder 1996, 32–33).

Praeguses artiklis vaadeldaksegi rannikumadalikku peamiselt elukeskkonnana, analüüsides võimalusi, mida see pakkus inimestele eri aegadel, ning otsides jälgi, mida asustus on sinna jätnud. Nooremalt rauaega hõlmavas osas käsitletakse maastikku ka kui võimu teostamise vahendit. Ei saa tähelepanuta jätta asjaolu, et maastik ei ole neutraalne piirkond, vaid seda mõtestavad seal elavad inimesed. Seega erineb mingi ala kognitiivne kaart ühiskonniti ja ühiskonnasiseselt ning tänapäeval seda piirkonda uuriva arheoloogi arusaam on tõenäoliselt teistsugune kui eelmistel põlvkondadel (Engelstad 1991, 26). Kõike öeldut tuleb arvestada ka siinse teksti puhul, mille eesmärk ei ole praeguseni kehtinud seisukohtade kummutamine, vaid ennekõike teistsuguse tõlgendusvõimaluse otsimine.

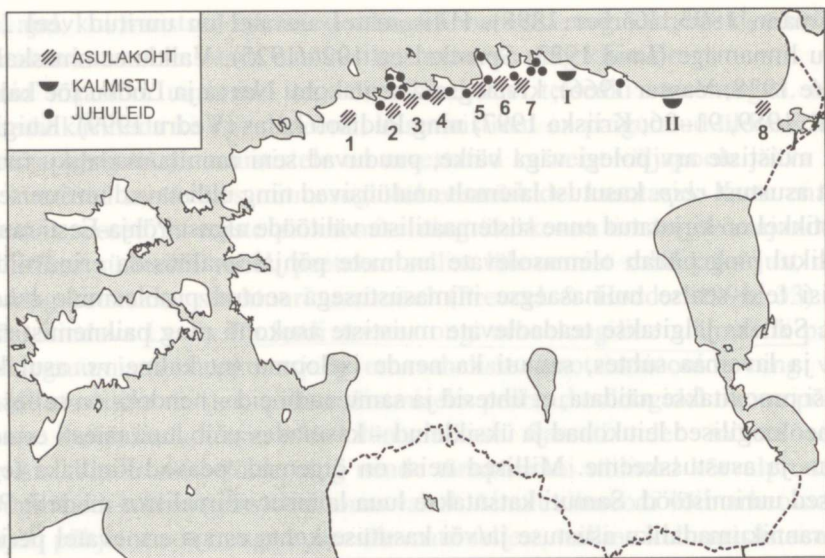
Esimesed dokumenteeritud arheoloogilised kaevamised toimusid rannikumadalikul juba 1895. ja 1896. aastal, kui Richard Hausmann ja Bernhard Körber avasid 18 arvatavasti eelrooma rauaega kuuluvat kivikalmet Vaivara Utrias

(Hausmann 1895; Körber 1898). Hilisematel aastatel on uuritud veel Jägala Jõesuu linnamäge (Laid 1923; Spreckelsen 1924/1925), Valkla sammaskalmeid (Saadre 1938; Vassar 1966), kiviaegseid asulakohti Narva ja Loobu jõe kallastel (Янитс 1959, 91–96; Kriiska 1997) ning Pudisoo külas (Vedru 1999). Kuigi kaevatud muististe arv polegi väga väike, puuduvad seni rannikumadaliku muinasaegset asustust *resp.* kasutust laiemalt analüüsivad ning üldistavad uurimused.

Artikkel on kirjutatud enne süstemaatiliste välitööde algust Põhja-Eesti rannikumadalikul ning püüab olemasolevate andmete põhjal analüüsida erinevaid teoreetilisi teid sealse muinasaegse inimasustusega seotud probleemide lahendamisel. Selleks jälgitakse teadaolevate muististe asukohti ning paiknemist rannajoone ja lavamaa suhtes, samuti ka nende iseloomu (nt kalme vs. asulakoht). Ühtlasi proovitakse näidata, et ühtesid ja samu andmeid – nendeks on selles tekstis arheoloogilised leiukohad ja üksikleid – kasutades võib luua täiesti erinevaid arengu- ja asustusskeeme. Millised neist on õigemad, peavad kindlaks tegema edasised uurimistööd. Samuti katsutakse luua laiemat võimalikku mudelit Põhja-Eesti rannikumadaliku asustuse ja/või kasutuse kohta esiaja erinevatel perioodidel. Kuigi artikkel käsitleb Põhja-Eesti rannikumadaliku püsiasustust, on joonistel tähistatud lisaks kinnismuististele ka juhuleid, mis võivad osutada nii inimeste lühemaajalisele kohalviibimisele kui ka veel avastamata kinnismuististele. Tekstis on käsitlust leidnud ja joonistele märgitud vaid need muistised, mis jäävad praegusele rannikumadalikule, mitte aga need, mis kunagi paiknesid mere- rannal, praegu aga asuvad klindipealsel alal (nt Kunda ja Sõitme I asulakoht).

Kiviajast pronksiaega – asustuse taandumine rannikult sisemaale ehk rannikumadalik elamispiirkonnana

Kiviaegne asustus mererandadel on ilmselt väljaspool kahtlust. Seda tõendavad tolleaegsed asulakohad, mida on avastatud nii Eestis kui ka naabermaades (vt nt Salo 1995; Åkerlund 1996; 2000; Kriiska 1996; 1997; 1999; Kriiska & Lõugas 1999). Põhja-Eesti rannikumadalikult teatakse kiviaegseid muistiseid suhteliselt arvukalt, peamiselt on tegu piki jõekaldaid rühmiti paiknevate asulakohtadega, millele lisanduvad juhuleid (joon 1). Asulakohtade tegelik arv oli rannikualal arvatavasti suurem praegu teadaolevast, kuivõrd kogu ala pole veel süstemaatiliselt läbi uuritud. Eelkõige jõgede suudmealad pakkusid soodsaid elutingimusi, mida inimesed oskasid ära kasutada. Seda tõendab ka juhuleidude paiknemine maastikul, kus need on päevavalgele tulnud peamiselt jõgede ja ojade lähikonnast, seega elamiseks sobivatest kohtadest. Rannikumadalikul puutusid kokku erinevad looduslikud ressursialad ning see muutiski piirkonna kiviaja inimeste jaoks külgetõmbavaks. Merre suubuvad jõed, lähedal asuvad metsad ning loomulikult meri pakkusid püügimajanduse tingimustes elavatele küttidele- korilastele mitmesuguseid igapäevaeluks vajaminevaid loodusressursse. Ranniku- piirkonnas esinev liigirohkus ning võimalik suur tootlikkus tagas stabiilsuse

Joon 1. Kiviaegsed muistised Põhja-Eesti rannikumadalikul.

Fig. 1. Archaeological sites of the Stone Age on the North Estonian Coastal Plain.

Asulakohad/Settlement sites: 1 Vääna, 2 Iru, 3 Kroodi, 4 Jägala, 5 Müürišepa, 6 Rahunurme, 7 Vihasoo, 8 Narva. Kalmistud/Cemeteries: I Pajuveski, II Sope. Stray finds are denoted by filled circles.

toiduvarumises, hülgeküttimine omakorda eeldas spetsialiseerunud küttimisvahendeid ning organiseerumist. Hülgepüügiga olid ilmselt seotud ka arenenud saagitransport, püütu jagamine ja säilitamine ning isegi sotsiaalsed reeglid ja rituaalid (Tuovinen 1994, 6). Mereäärseid soodsaid, aasta ringi elamist võimaldavaid olusid arvestades on nii Soome kui ka Taani uurijad oletanud sealse rannikuvööndi asustuse paikseks või poolpaikseks muutumist juba kiviaja varasel järgul (Jensen 1982, 47; Salo 1995, 1). Kas Põhja-Eesti rannikumadalikul paiknenud mesoliitilised asulakohad olid püsiasulad või mitte, jääb uurimiste praeguse seis juures lahtiseks. Küll aga on mõeldav, et neoliitikumi algul oli vähemalt poolpaikseid asulaid juba ka Eestis. Seda kinnitavad mitmed tüsed kultuurkihi ning rikkaliku leiumaterjaliga asulakohad (Jaanits jt 1982, 90–91), samuti raskesti transporditavate ning kergesti purunevate savinõude olemasolu.

Hilismesoliitikumis ning neoliitikumi varasemas järgus oli rannikumadalik inimeste poolt asustatud. Siinsed soodsad loodusolud, mis lubasid suhteliselt hõlpsat äraelamist, ei ergutanud ilmselt kuigi varajast üleminekut viljelevale majandusele. Ehkki on peetud võimalikuks viljeleva majanduse algete olemasolu Eestis juba keskneoliitikumis (Lang 1995, 132–134; 1999, 327–328, 336; vt ka Poska jt 1999), võib siiski arvata, et vähemalt rannikul elatuti jätkuvalt püügi-majandusest. Viimast tingis ilmselt nii põlluharimiseks kui ka loomakasvatuseks vajalike muldade ja/või maade puudumine või vähesus, aga ka asjaolu, et üle-

minek viljelusmajandusele oli pikaajaline protsess ning vähemalt esialgu ei paku-
kunud põllumajandus ei lihtsamat ega kindlamat moodust enese äraelamiseks
(Bender 1975, 3, 5; Jaanits jt 1982, 120; Lang 1999, 331). Seetõttu ei kaotanud
merega seotud ressursid veel niipea oma tähtsust. Neoliitikumi hilisema järgu
leide ongi saadud peaaegu kogu rannikumadalikult (Jaanits 1966, joon 1). Lisaks
asulakohtadele ning juhuleidudele teatakse nüüd ka venekirveste kultuurile kuu-
lunud kalmistuid. Seega oli asustus mingis ulatuses kahtlemata olemas. Tradit-
siooniliselt seostatakse viljeleva majanduse laiemat levimist Eestis just vene-
kirveste kultuuriga, kuigi endiselt säilitasid tähtsuse ka kütmine, kalapüük ning
korilus. Iseloomulikud muistised paiknevad enamasti karjakasvatuseks sobivates
piirkondades, kuid näib, et vähemalt osaliselt püsisid endiselt kasutusel ranniku-
äärsed alad. Sealne keskkond andis täiendavat kindlustunnet ning võimaldas ära
elada ka neil aastail, kui vili ikaldus ja kariloomad surid. Ligilähedaselt sama oli
asustuspilt arvatavasti ka neoliitikumi lõpul ning pronksiaja alguses (vt Jaanits jt
1982, tahv VI).

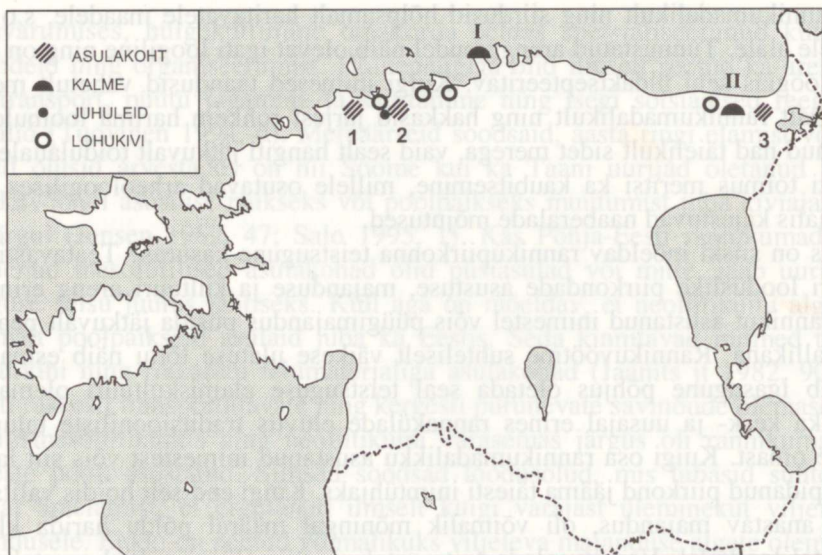
Pronksiajal viljeleva majanduse tähtsus kasvas, ühtlasi oletatakse, et vane-
male pronksiajale oli iseloomulik liikuvam asustus (Jaanits jt 1982, 135). Vii-
mast tingis ilmselt varem kasutatud viljelusmaade väljakurnamine ning järjest
uute maade aletamine (Lang 1995, 137). Rannikumadalikul on kivised leetunud
mullad, seal leidub nii liivmuldi, liivsavisid kui ka savisid (vt Linkrus 1998, joon 9)
– kõik need on aga väheviljakad. Algeline põlluharija eelistas kerge lõimisega
huumuskarbonaatmuldi, mida esineb rannikumadaliku vahetus naabruses, klindi-
pealsetel loodudel. Nii on usutatav, et vanema pronksiaja jooksul lahkusid elani-
kud rannikumadalikult ning siirdusid hõlpsamalt haritavatele maadele, s.o pae-
pealsele alale. Tunnustatud arengumudel näib olevat igati loogiline ning on Eesti
arheoloogias seni üldaktsepteeritav. Kuigi inimesed taandusid vahetult merega
piirnevalt rannikumadalikult ning hakkasid järjest rohkem harima loomuldi, ei
kaotanud nad täielikult sidet merega, vaid sealt hangiti jätkuvalt toidulauale lisa.
Samuti toimus meritsi ka kaubitsemine, millele osutavad arheoloogilises leiu-
materjalis kajastuvad naaberlade mõjutused.

Kas on siiski mõeldav rannikupiirkonna teistsugune kasutus? Teatavasti kul-
ges eri looduslike piirkondade asutuse, majanduse ja kultuuri areng erinevalt
ning rannikut asustanud inimestel võis püügimajandus püsida jätkuvalt peamise
elatusallikana. Rannikuvöötme suhteliselt väikese ulatuse tõttu näib esmalt, et
puudub igasugune põhjus oletada seal teistsuguse elamiskultuuri olemasolu.
Kuid ka kesk- ja uusajal erines rannakülade eluviis traditsiooniliste talupoja-
külade omast. Kuigi osa rannikumadalikku asustanud inimestest võis siit lahku-
da, ei pidanud piirkond jääma täiesti inimtühjaks. Kuigi endiselt hoidis valitsevat
kohta anastav majandus, oli võimalik mõningal määral põldu harida klindi-
pealsetel loodudel. Varustusalade (*site catchment*) analüüsi põhjal arvatakse, et
põlluharimise algetapil olid haritavad maad elamiskohast ühe tunniga läbitava
vahemaa kaugusel (Bender 1975, 14, 31). Samas ei tohi unustada, et peamiseks
elatusallikaks oli sel ajajärgul siiski juba viljelev majandus ning elati tõenäoliselt
põllumaade lähedal. Kuigi rannikumadaliku ning klindipealsete alade vahe-

kaugus on küllaltki väike, näib tõenäolisem, et rannikukasutus lähtus Põhja-Eesti lavamaalt, mitte aga vastupidi. Viimane ei tähenda aga ilmtingimata igasuguse asustuse puudumist rannikul. Tõenäoliselt võib pidada nii ranniku kui ka klindi-pealse ala üheaegset kasutamist sel perioodil, lahtiseks jääb esialgu vaid see, kas püsisustus esines neil paralleelselt või kasutasid ühe piirkonna elanikud majanduslikul, sotsiaalsel, religioosel vms põhjusel ka teist.

Pronksiaja lõpust ajaloolise ajani – asustuse püsimine või taasteke

Milline oli asustuspilt rannikumadalikul nooremal pronksiajal ning eelrooma rauaajal? Ranniku ajutises kasutamises pole ilmselt mingit kahtlust, sellele osutavad muu hulgas mitmelt poolt kivi kalmetest leitud hülgeluid ning ülemerekaubanduse olemasolu tunnistavad leiud (vt Vassar 1937, 21; Moora & Moora 1960, 28; Lang 2000, 114–115). Ilmselt ajastule iseloomuliku üksiktalulise asustusviisi tõttu teatakse toleaegeid asulakohti Eestis suhteliselt vähe, peamis- teks muististeks on maastikul selgesti esiletulevad kivi kalmed ning lohukivid. Rannikumadalikul kuuluvad sellesse perioodi Rannamõisa avasulakoht ning Iru kindlustatud asulakoht madaliku ja platoo kokkupuutevööndis, samuti mõned lohukivid ning kalmed (joon 2). Viimastest arvukaim rühm, paarikümnest kivi- kirstkalmest koosnev kogum asub Virumaal Utrias. Samasse kalmete lähedusse jääb oletatav muistne sadamakoht (Vassar 1966, 209). Ka Juminda poolsaare

Joon 2. Pronksiaegsed muistised Põhja-Eesti rannikumadalikul.

Fig. 2. Archaeological sites of the Bronze Age on the North Estonian Coastal Plain.

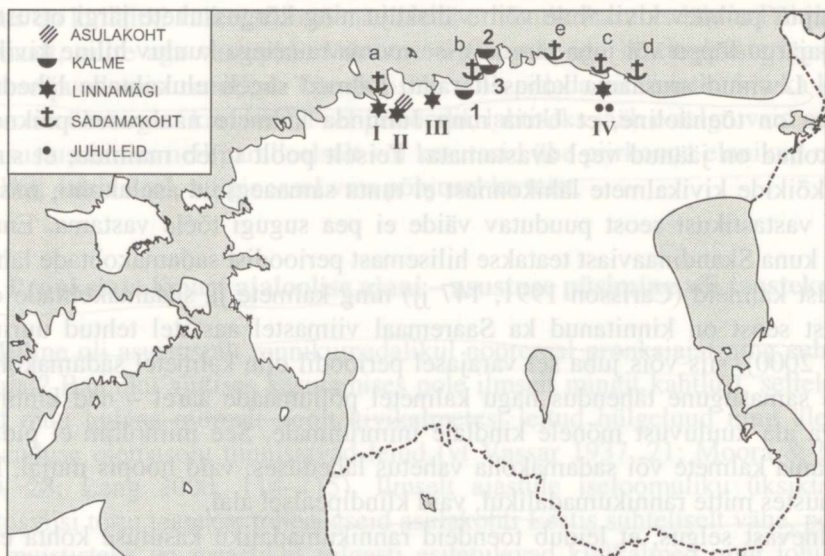
Asulakohad/Settlement sites: 1 Rannamõisa, 2 Iru, 3 Narva. Kalmed/Graves: I Juminda, II Utria. Cup-marked stones are denoted by empty circles, stray finds by filled circles.

põhjatipus paiknev kivikalme võib väliskuju ning kõrgussuhete järgi otsustades olla ajajärgu lõppu või juba järgnevasse rooma rauaaega kuuluv hiline kivikirstkalme. Levinud arusaama kohaselt rajati kalmed sageli elukohtade lähedusse, seetõttu on tõenäoline, et Utria ning Juminda kalmete naabruses paiknenud asulakohad on jäänud veel avastamata. Teiselt poolt tuleb mainida, et sugugi mitte kõikide kivikalmete lähikonnast ei tunta samaaegseid asulakohti, mistõttu nende vastastikust seost puudutav väide ei pea sugugi tõele vastama. Enamgi veel – kuna Skandinaaviast teatakse hilisemast perioodist sadamakohtade lähedusest just kalmeid (Carlsson 1991, 147 jj) ning kalmete ja sadamakohtade omavahelist seost on kinnitanud ka Saaremaal viimastel aastatel tehtud uuringud (Mägi 2000), siis võis juba sel varajasel perioodil olla kalmetel sadamakohtade suhtes samasugune tähendus nagu kalmetel põllumaade äärel – nad kinnitasid vastava ala kuuluvust mõnele kindlale inimrühmale. See inimrühm ei pidanud aga elama kalmete või sadamakohta vahetus läheduses, vaid hoopis mujal, Eesti tingimustes mitte rannikumadalikul, vaid klindipealsel alal.

Eelnevast selgus, et leidub tõendeid rannikumadaliku kasutuse kohta erinevates piirkondades, mitte aga kogu alal. See on igati mõistetav, sest asustati või kasutati vaid neid paiku, kus olid soodsad looduslikud eeltingimused. Kuid kas mereäärne ala oli püsiasustusega? Kui käsitleda kalmeid võimaliku püsielanikkonna olemasolu näitajana, siis rannikumadaliku laiema asustuse korral peaks neid rohkem leiduma. Siin tuleb põhjusena arvesse teistsugune matmisviis, millele osutavad samasse perioodi kuuluvad maa-alused hauad mujal Eestis (Jaanits jt 1982, 184) ning kivikalmete põhjal teostatud demograafilised arvutused (Lang & Ligi 1991). Ei teata ju ka Kesk-Eestist kuigi rohkesti kalmeid, kuigi asustus seal kahtlemata oli. Samuti võis mingi osa vahetult klindi serval asuvatest kalmetest kuuluda rannikumadaliku elanikele, kuid jällegi ei saa välistada, et sadamakohti kasutasid hoopis Põhja-Eesti lavamaal paiknenud külade elanikud. Kalmete esinemine rannikupiirkonnas näitab kindlasti aga seda, et alal oli jätkuvalt tähendus toleaegete inimeste jaoks ning see ei olnud ainult majanduslik, vaid esivanemate kaudu seostus see ehk ka asukate kuuluvuse ja minevikuga.

Rooma rauaaegast pärinevad püstiste kividega tähistatud matmispaik Valkla küla lähedal ning Juminda poolsaarelt leitud mündiaare (joon 3). Valkla bauta-kivikalmistu jäi Valkla jõe suudmeala lähikonda ning arvatavasti asus läheduses samaaegne muinassadam (Vassar 1966, 207–210), miks mitte ka asulakoht. Maastikuliselt on Valklas tegu omaaegseks sadamakohaks sobiliku lahega, kus sadam aga täpsemalt paiknes, peavad selgitama edaspidised uurimistööd.

Viikingiaeg ning muinasaja lõpp on jällegi suhteliselt leiu- resp. asustus-tühjad. Juminda poolsaarel asuvates Kolga-Aabla ja Leesi külas on teada põletusmatustega kalmistud, mis võiksid pärineda sellest ajast (Vassar 1966, 209), Tsitres oletas Vassar sadamakohta olemasolu, jättes selle siiski põhjendamata (Vassar 1936/1937, 1). Taani hindamisraamatus ühtegi vahetult rannikumadalikul paiknenud küla märgitud ei ole. Küll aga tuntakse arvukalt selleaegseid asulakohti Põhja-Eesti lavamaa servalt ning on üsnagi arusaadav, et nende külade

Joon 3. Rauaaegsed muistised Põhja-Eesti rannikumadalikul.

Fig. 3. Archaeological sites of the Iron Age on the North Estonian Coastal Plain.

Asulakoht/Settlement site: Iru. Kalmed/Graves: 1 Valkla, 2 Kolga-Aabla, 3 Leesi. Linnamäed/Hill-forts: I Tallinn, II Iru, III Jägala, IV Toolse. Sadamakohad/Harbour sites: a Tallinn, b Tsitre, c Toolse, d Mahu, e Vergi.

elanikud kasutasid mitmesugustel eesmärkidel aktiivselt ka rannikut. Vahetult rannikumadalikul asunud külad ilmuvad kirjalikesse allikatesse järk-järgult alles alates 13. sajandi teisest poolest. Kas rannakülad hakkasid tõesti tekkima alles pärast võõrvallutust, on praegu võimatu kindlalt öelda. Kui nad eksisteerisid juba varem, siis miks ei ole neid Taani hindamisraamatus kirjas (vt ka Linkrus 1998, 70)? Vastus sellele küsimusele jääb praegu lahtiseks. Kuigi sisemaal olid sel ajal juba külad, võis rannikumadalikul olla endiselt tegu hõreda üksiktalulise asustusega ning seetõttu jäid eluasemed munkadel märkamata ja läbi käimata, osa neist pandi aga kirja lähima klindil asunud küla järgi. Kui aga ranniku püsi-asustus viljelusmajanduse arenedes metalliajal kadus, jäi sealne ala jätkuvalt inimeste huviorbiiti ning soodsatel sadamakohtadel oli tähtsus tollaegses ühiskonnas. Edela-Soome saarte ja ranniku asustust uurinud Henrik Asplundi meelest peab teatud alade tühjaksjäämise põhjuseid otsima ühiskonnast enesest. Ta väidab, et mingi ala elanike lahkumise ajendina tuleb kõne alla sealse võimu ja rikkuste vähenemine ning nende kasv naaberpiirkonnas. Lahkumine võis sellisel juhul olla teadlik valik, kuigi see ei tulenenud mitte üksikisikute igapäevastest vajadustest, vaid suurema terviku huvidest. Selline valik tõi enesega kaasa ka hüvesid näiteks turvalisema elu näol. Lisaks sellele olid erinevate alade inimesed seotud ka sugulussuhetega ning väikesearvulised ümberasujate rühmad assimileerusid juba olemasolevatesse organisatsioonidesse (Asplund 2001, 237–238).

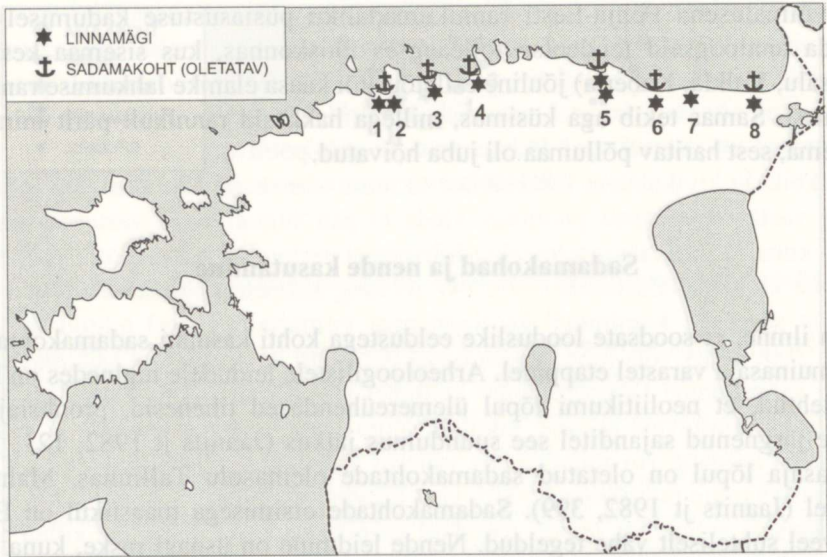
Ühe võimalusena Põhja-Eesti rannikumadaliku püsiasiustuse kadumisel saab oletada analoogseid tendentse tolleaegses ühiskonnas, kus sisemaa keskuste (Kuusalu, Valkla, Kaberla) jõuline esiletõus tõi kaasa elanike lahkumise rannikuvöötmetest. Samas tekib aga küsimus, millega hakkasid rannikult pärit inimesed tegelema, sest haritav põllumaa oli juba hõivatud.

Sadamakohad ja nende kasutamine

On ilmne, et soodsate looduslike eeldustega kohti kasutati sadamakohtadena juba muinasaaja varastel etappidel. Arheoloogilistele leidudele tuginedes on kindlaks tehtud, et neoliitikumi lõpul ülemereühendused tihenesid, pronksiajal ja sellele järgnenud sajanditel see suundumus jätkus (Jaanits jt 1982, 121, 158). Muinasaaja lõpul on oletatud sadamakohtade olemasolu Tallinnas, Mahul ja Toolsel (Jaanits jt 1982, 399). Sadamakohtade otsimisega maastikul on Eestis seni veel suhteliselt vähe tegeldud. Nende leidmine on üsnagi raske, kuna maa-kerke tõttu on omaaegne rannajoon muutunud. Siiski võiksid muinasaegsetest sadamatest vähemalt osaliselt olla järele jäänud kividest laotud lautrid ning omaaegsel rannal tehtav fosfaatanalüüs peaks võimaldama sadamate asukoha kindlaks teha.

Üldiselt arvatakse, et sadamakohad kuulusid sisemaa pool, paremate põllu- ja karjamaade keskel elanud hõimu või sugukonna valdusse (Vassar 1966, 207–208). Kuna vähemalt osaliselt võidi rannikuala asustada ka pärast kiviaega, siis on usutav, et tolleaegsete sadamakohtade juures oli alalisi majapidamisi, mis lisaks kalapüügile tegelesid ka ülemerekaubandusega. Viimane aga eeldas juba olulist võimukontsentratsiooni, kuna laeva varustamine, meeskonna komplekteerimine ning vahetuskaupade hankimine ei olnud kindlasti mitte igapäevase jõukohane. Taas jääb arutelu objektiks küsimus, millisel alalt ülemerekaubandus lähtus, kuid tõenäolisemalt olid selle lähtealaks jõukamad sisemaa majapidamised.

Kuidas kaitsesid tollased rannakülade elanikud end rünnakute vastu väljastpoolt? Oli ju mererand kõigile avatud, ka neile, kes röövima ja riisuma tulid, ning esimesena oleks röövitud ning purustatud just rannikuvöötmes paiknenud külad ja/või talud. Esiteks tuleb arvestada, et rannikumadaliku laius varieerub suuresti ning seal asunud külad ei pidanud sugugi paiknema vahetult vee piiril oleval lagedal maal. Mets ning niisked alad pakkusid juba mõningast looduslikku kaitset. Teiseks meenutatagu, et mitmete randumiseks soodsate alade, arvatavate muinassadamate lähikonda jäävad linnamäed (joon 4) (sadamakohtade ja linnamägede omavahelise seose kohta vt ka Vassar 1936/1937, 1; 1939, 95; 1966, 208; Moora 1939, 12; Mägi 1996). Kuigi linnuseidki on peetud näiteks selle kohta, et rannik kuulus sisemaa sugukondadele (Vassar 1966, 208), võib nende olemasolu ning asukohti tõlgendada ka teisiti. Näib üsna tõepärane, et mitmed linnused on rajatud sadamakohtade kaitseks, ohu korral leidsid neist varju ka lähedaste rannakülade elanikud. Samuti on mõeldav linnuste kasutus laopaigana.

Joon 4. Põhja-Eesti linnamäed ja võimalikud sadamakohad.

Fig. 4. North Estonian hillforts and probable harbour sites.

Linnamäed/Hillforts: 1 Tallinn, 2 Iru, 3 Jägala, 4 Muuksi, 5 Toolse, 6 Purtse, 7 Aa Alulinn, 8 Narva.

Seda pakkus Vassar Tsitre oletatava muinassadama lähedusse jääva Muuksi linnamäe kohta (Vassar 1936/1937, 8; vt ka Moora 1939, 12). Miks ei oleks sama funktsioon võinud olla teistelgi mereäärsetel *resp.* lähedastel linnamägedel? Selliseid oletatavaid sadamakohti, mille lähikonda jäävad linnamäed, on Põhja-Eestis kuus: muistne Tallinn, Iru, Jägala, Muuksi, Toolse ja Purtse. Neist ida poole jääv Aa Alulinn võib samuti asuda muistse sadamakoha või sinna viivate teede sõlmpunkti juures. Kõik loetletud linnamäed (välja arvatud Jägala ja Toolse) asetsevad küll lavamaal või erinevate maastikurajoonide kokkupuutekohtades, kuid suhteliselt lähedal omaaegsele rannale ja nad võisid seega olla rannikumadaliku püsiasiustuse kaitserajatised. See asjaolu muidugi ei välista samade linnuste teistsugust tähendust. Kuna linnuseid on peetud ka ühiskonna võimu tugipunktideks, mida kasutas toleaeagne eliit (Ligi 1995, 231–233), siis on nad seostatavad hoopis eliidi kontrolliga suuremate sadamakohade ja koos sellega ülemerekaubanduse üle. Rannikumadaliku asukad said ka sel juhul ohu korral linnustest kaitset otsida, ent arvatavasti kasutati hädaohu puhul samuti lähiümbruse looduslikke kaitsevõimalusi. Mitmed uurijad on pidanud ranniku avatust röövijatele just üheks (püsi)asustuse puudumise põhjuseks (vt Asplund 2001, 97 ja seal viidatud teosed). Siiski oletatakse ka, et viikingiaegsed mere-sõidud pigem stimuleerisid huvi rannikualade vastu, kuna sel perioodil elavnesid kontaktid ja avarus maailmavaade (Asplund 2001, 97–98).

Lisaks suurematele sadamakohadele oli kindlasti ka väiksemaid kalasadamaid. Kui tähtsamate sadamakohade läheduses võis olla linnamägi, ükskõik

milline selle otstarve ka ei olnud, siis randumiskohad olid arvatavasti kindlama kaitseta. Samuti ei toimunud nende kaudu nähtavasti suuremat kaupade vedu. Eeldatavasti leidiski põhjaranniku omaaegne merekasutus aset selliste väikeste randumiskohtade kaudu. Kus need paiknesid ja kas nende juures asusid ka rannakülad, jääb esialgu veel lahtiseks ning seda peavad selgitama edasised uurimistööd.

Lõpetuseks

Põhja-Eesti rannikumadalikku on peetud metalliajal püsiasiustusega alaks, väite tõesus ei ole aga tänaseni lõplikku kinnitust leidnud. Läbi kogu perioodi teatakse sealt üksikuid muistiseid, peamiselt matmispaiku. Kas need olid seotud lähedal asunud sadama- või asulakohtadega, pole praegu veel selge. Vaevalt keegi täiesti inimtühjale, kasutamata või asustamata rannale kalmeid rajas. Milline oli tegelikult rannikukasutus, ei ole veel võimalik kindlaks teha, kuna Põhja-Eesti rannikumadalikult muistiseid ju tegelikult süstemaatiliselt otsitud ei ole. Randumiseks soodsate lahesoppide ja jõesuudmete olemasolu mainitud kalmete lähikonnas viitab tõenäoliselt avastamata sadama- ning ehk ka asula- resp. talukohtadele, kuigi ei eelda neid.

Siinne käsitlus lähtus suuresti kahe maastikuala ning neid asustanud inimrühmade erinevate arenguteede vastandamisest. Viimane oli vajalik ennekõike näitamaks, et rannikumadalikku võidi asustada ka metalliajal. Kõiki asjaolusid, mida varem on peetud tõendiks sisemaapoolse elanikkonna hooajalisest rannikukasutamisest, võib tõlgendada ka vastupidi – rannikumadaliku püsiasiustusele viitavana. Sellist maastikulist piiride tõmbamist tegelikkuses kindlasti ei olnud – seda tõendab nii muististe paiknemine asukohtades, kus oli võimalik osa saada mõlema looduspiirkonna ressursidest, kui ka arheoloogiline leiumaterjal. Usutavasti kasutasid rannikumadalikku lisaks sealsetele võimalikele püsiasiukatele ka sisemaa elanikud. Milline aga oli muinasaegne asustus Põhja-Eesti rannikumadalikul või kuidas selle puudumisel piirkonda kasutati, peavad selgitama edasised uurimistööd. Tulevikus on tarvis Põhja-Eesti rannikuala ulatuslikult uurida, otsides nii sadama- ja randumispaiku kui ka nende juures olnud võimalikke asula- ja matmiskohti. Jälgides omaaegset rannajoont on vaja randumiseks soodsates paikades korraldada ulatuslik šurfimine ning võtta proovid fosfaatanalüüsi jaoks. Tähelepanu tuleb pöörata ka kesk- ja varauusaegsetele kaartidele, kus rannakülad on peale märgitud – võimalik, et samas on leida jälgi varasemast asustusest.

Tänuavaldus

Artikkel on valminud Eesti Teadusfondi toetusel (grant nr 4202 “Põhja-Eesti maaviljelusliku asustuse rannikukasutus Jägala jõest Valgejõeni ulatuva piirkonna näitel”). Autor tänab kunstnik Kersti Siitanit.

Kasutatud kirjandus

- Åkerlund, A.** 1996. Human Responses to Shore Displacement. Living by the Sea in Eastern Middle Sweden during the Stone Age. Stockholm.
- Åkerlund, A.** 2000. Separate worlds? Interpretation of the different material patterns in the archipelago and the surrounding mainland areas of east-central Sweden in the Stone Age. – *European Journal of Archaeology*, 3: 1, 7–29.
- Asplund, H.** 2001. Landscapes, Power and Coerced Decisions. A Study on Iron Age Archipelago and Mainland from the Perspective of the Kemiönsaari Area in SW Finland. Lisensiaatintutkimus. Turku.
- Bender, B.** 1975. Farming in Prehistory. From Hunter-Gatherer to Food-Producer. London.
- Binford, L.** 1996. Willow Smoke and Dogs' Tails: hunter-gatherer settlement systems and archaeological site formation. – *Contemporary Archaeology in Theory*. Oxford, 39–60.
- Carlsson, D.** 1991. Harbours and trading places on Gotland AD 600–1000. – *Aspects of Maritime Scandinavia AD 200–1200*. Roskilde, 145–158.
- Engelstad, E.** 1991. The symbolism of everyday life in prehistory. – *NORDIC TAG*. Report from the 2nd NORDIC TAG Conference Umeå 1987. Umeå, 23–32.
- Hausmann, R.** 1895. Steinhügelgräber von Vaivara. – *Sb.GEG*, 1894, 88–100.
- Hodder, I.** 1988. Reading the Past. Current Approaches to Interpretation in Archaeology. Cambridge.
- Jaanits, L.** 1966. Venekirveste kultuuri asulatest Eestis. – *PVF*, 60–66.
- Jaanits, L., Laul, S., Lõugas, V. & Tõnisson, E.** 1982. Eesti esiajalugu. Tallinn.
- Jensen, J.** 1982. The Prehistory of Denmark. London–New York.
- Johansen, P.** 1933. Die Estlandliste des Liber Censur Daniae. Kopenhagen–Reval.
- Kriiska, A.** 1996. Archaeological studies on the Kõpu Peninsula. – *TATÜ*, 4, 398–409.
- Kriiska, A.** 1997. Excavations of the Stone Age site at Vihasoo III. – *Stilus*, 7. Tallinn, 19–28.
- Kriiska, A.** 1999. Formation and development of the Stone Age settlement at Riigiküla, North-eastern Estonia. – *Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region*. (PACT 57.) Rixensart, 173–183.
- Kriiska, A. & Lõugas, L.** 1999. Late Mesolithic and Early Neolithic seasonal settlement at Kõpu, Hiiumaa Island, Estonia. – *Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region*. (PACT 57.) Rixensart, 157–172.
- Körber, B.** 1898. Steinhügelgräber in Vaivara. – *Sb. GEG*, 1897, 49–68.
- Laid, E.** 1923. Jõeleftme linnamäed. Käsitõrki AI-s.
- Lang, V.** 1995. Varane maaviljelus ja maaviljelusühiskond Eestis: ääremärkusi mõningate arengutendentside kohta. – *MT*, 3. Tallinn, 116–175.
- Lang, V.** 1999. The introduction and early history of farming in Estonia, as revealed by archaeological material. – *Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region*. (PACT 57.) Rixensart, 325–338.
- Lang, V.** 2000. Keskusest ääremaaks. Viljelusmajandusliku asustuse kujunemine ja areng Vihasoo-Palmse piirkonnas Virumaal. Tallinn.
- Lang, V. & Ligi, P.** 1991. Muistsed kalmed ajaloolise demograafia allikana. – *MT*, 1. Tallinn, 216–231.
- Ligi, P.** 1995. Ühiskondlikest oludest Eesti alal hilispronksi- ja rauaaajal. – *MT*, 3. Tallinn, 182–270.
- Linkrus, E.** 1998. Põhja-Eesti rannikumadalik ja Soome lahe saared. Tallinn.
- Moora, H.** 1939. Muistse Eesti linnused. – *MEL*, 9–16.
- Moora, H. & Moora, A.** 1960. Baltimaade ajaloolis-kultuuriliste allvaldkondade ja vähemate alljaotuste kujunemisest. – *Etnograafiamuuseumi aastaraamat XVII*. Tartu, 20–76.
- Mägi, M.** 1996. Districts and centres in Saaremaa 1100–1400. – *Culture Clash or Compromise? The Europeanisation of the Baltic Sea Area 1100–1400 AD*. Papers of the XIth Visby Symposium held at Gotland University College, Visby October 4th–9th, 1996. Visby, 147–157.

- Mägi, M.** 2000. Weapons find and ancient harbour site at Viltina Käo-Matsi. – AVE, 1999. Tallinn, 92–99.
- Poska, A., Saarse, L., Veski, S. & Kihno, K.** 1999. Farming from the Neolithic to the Pre-Roman Iron Age in Estonia, as reflected in pollen diagrams. – Environmental and Cultural History of the Eastern Baltic Region. (PACT 57.) Rixensart, 305–317.
- Preucel, R. W. & Hodder, I.** 1996. Nature and culture. – Contemporary Archaeology in Theory. Oxford, 23–38.
- Saadre, O.** 1938. Ein neuer kaiserzeitlicher Grabtypus aus Nordestland. – Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat 1937. Tartu, 381–396.
- Salo, U.** 1995. Aurajokilaakson pronssikautinen ja rautakautinen asutus – tietoja, tulkintoja, kysymyksiä. – Ihmisen maisema. Kirjoituksia yhteisön ja ympäristön muutoksesta Lounais-Suomen rannikolla. Turku, 1–45.
- Spreckelsen, A.** 1924/1925. Der Burgberg in Jaggowal, Ksp. Jeglecht, Estland. – Beiträge zur Kunde Estlands. Bd. X. Heft 1–5. Reval, 16–32.
- Tarvel, E.** 1983. Lahemaa ajalugu. Tallinn.
- Tuovinen, T.** 1994. Rannikkoarkeologisia tutkielmia Turunmaan saariston metallikaudesta (1500 BC – AD 1200), erityisesti hautaraunioista. Suomalaisen ja vertailevan arkeologian lisensiaatin-tutkimus. Turun yliopisto.
- Varep, E.** 1972. Rännates külateid. – Eesti Loodus, 11, 665–669.
- Varep, E.** 1974. Asulastik. – Harju rajoonis. Kodu-uurijate seminar-kokkutulek 11.–14. juulini 1974. Artiklite kogumik. Tallinn, 152–169.
- Vassar, A.** 1936/1937. Kaevamisaruanne Muuksi linnusest. Käsikiri AI-s.
- Vassar, A.** 1937. Kaevamisaruanne Muuksi kl. Sepa tl. kivikangrul. Käsikiri AI-s.
- Vassar, A.** 1939. Iru Linnapära. – MEL, 53–100.
- Vassar, A.** 1966. Sammaskalmetest Eestis. – Pronksiajast varase feodalismi. Tallinn, 207–215.
- Vedru, G.** 1999. Aruanne arheoloogilistest välitöödest Jõelähtme ja Kuusalu kihelkonnas 1999. a. Käsikiri AI-s.

Яните Л. 1959. Поселения эпохи неолита и раннего металла в приустье р. Эмайыги (Эстонская ССР). Таллинн.

Gurly Vedru

HUMAN SETTLEMENT ON THE NORTH ESTONIAN COASTAL PLAIN IN PREHISTORIC TIMES

Summary

The view that the North Estonian Coastal Plain was uninhabited during the centuries following the Stone Age has been dominant for decades. Although the usage of the coast is not excluded, it is considered to have started from the villages located inland, not from the settlements of the coastal zone. The main reason for that supposition is that only a small number of archaeological sites are known from the coast and the villages there were mentioned in written sources only quite recently.

The North Estonian Coastal Plain extends for about 230 km from east to west and borders the Gulf of Finland in the north and the limestone plateau in the

south (Linkrus 1998, fig. 7). The width of the plain is variable. The plain is lacking in some places but reaches more than 20 km elsewhere. The coastline is strongly indented.

Quite many of the archaeological sites, located on the coastal plain, have been excavated but not subjected to broader research, analysis and generalization of the human settlement or the use of the area. The present paper was written before systematic field works started and here an attempt is made to analyse different possibilities of solving this problem.

The habitation of the seacoasts in the Stone Age is beyond doubt. This is evidenced by the settlement sites of that period discovered both in Estonia and the neighbouring countries. Quite a large number of the archaeological sites are located on the North Estonian Coastal Plain. Most frequent are the settlement sites that are grouped along the rivers, but many stray finds have also been recovered (Fig. 1). The number of settlement sites was probably higher than known nowadays, because the estuaries in particular offered favourable conditions for living. The coastal plain was the contact area of different resources, which made it attractive for the Stone Age people. Most certainly the coastal area was settled during the later part of the Mesolithic and the earlier part of the Neolithic. Favourable natural conditions allowed of making quite an easy living, which may have been the reason for relatively late transition to cultivation. Although the first primitive land use has been recorded from the Middle Neolithic, in the coastal area the hunting-gathering supposedly continued to be the only way of living. That was due to both the lack or scantiness of land suitable for cultivation and cattle breeding, and the fact that transition to agriculture was a long-time process. At least in the beginning agricultural activity enabled neither an easier nor more secure life. From the Late Neolithic, settlement sites, graveyards, and stray finds are all known, which shows that the coastal plain was permanently inhabited. The broader spread of agriculture in Estonia is connected with the Battle Axe Culture, but the hunting-gathering still remained important. Agricultural sites were located mostly in the regions suitable for cattle breeding, but the coastal areas as well were, at least partly, used for living. The coastal environment offered people more security so that they could survive in the years of crop failure or when cattle died. Similar human settlement existed on the coastal plain also at the end of the Neolithic and at the beginning of the Bronze Age.

In the Bronze Age the importance of agriculture increased and due to the exhaustion of the cultivated land the way of living became more mobile. Light and fertile humic carbonate soils, occurring on the limestone plateau in the neighbourhood of the coastal plain, were preferred by the primitive tiller because the soils of the coastal plain were of low fertility and hard to till. Certainly, additional food was derived from the sea and also from the overseas trade. But did the inhabitants leave the coastal plain? As is known, the evolution of the people living in different natural conditions was different and so the inhabitants of the coastal area still persisted as hunters, fishermen, and gatherers. Because of

the quite small stretch of the area it seems at first that there is no ground to suggest the existence of a different way of living. Yet, in the Middle Ages and the Early New Age the life in fishermen villages differed greatly from that in the traditional agricultural villages. Therefore, although part of the inhabitants might have left the coast, it did not have to become completely deserted. Although the foraging economy remained dominant, some tillage could have taken place on the fertile soils of the neighbouring limestone plateau. It is obvious that the people who lived on the limestone plateau also used the coast, but that does not exclude the possibility of the simultaneous existence of the purely coastal settlement.

How was the coastal area used or inhabited in the Late Bronze and Pre-Roman Iron Ages? The temporary usage of the coast is proved by the seal bones found from stone-cist graves and by the finds hinting at the overseas trade. Due to the occurrence of solitary farmsteads, the settlement sites of that period are not well known in Estonia. The Rannamõisa settlement site and the Iru fortified settlement site, as well as some graves and cup-marked stones dating from these periods, are known on the coastal plain (Fig. 2). The common belief is that the graves were built near the settlements, and it may be assumed that the settlements have not been discovered yet. However, no contemporary settlement sites are known from the vicinity of most of the stone-cist graves. So the statement about the mutual connection between the stone-cist graves and the settlement sites may not be right. In other countries graves from the later period have been found near the harbour sites. Already in these early times the graves on the coast may have had the same meaning as the graves located in the middle of the arable land – they confirmed that this area belonged to some concrete group of people. That group of people did not have to live near the graves/harbour but in other places, in Estonian conditions, not on the coastal plain but on the limestone plateau.

As seen in Fig. 2, evidences of the coast use can be found from different places, but not from the whole territory. Clearly, only the places with favourable preconditions were settled/used. But was the coastal area permanently settled? Supposing that the graves are indicators of permanent habitation, why is the number of graves so small? The answer may be that another type of burial was used, which is confirmed by finds of pit graves of that time elsewhere in Estonia, and demographic calculations made on the basis of the stone-cist graves. Part of the stone-graves, located on the edge of the limestone plateau, may also belong to the inhabitants of the coastal plain, but one cannot exclude the possibility that the harbour sites were used by the inhabitants of inland villages.

Graves of the Roman Iron Age are known from Valkla and a treasure of Roman coins from Juminda (Fig. 3). Presumably a harbour site was located near the graves of Valkla, but its exact place is not known.

Only scarce finds are known from the Viking Age and the end of Estonian prehistory. Some pit grave cemeteries that might belong to that period occur on the Juminda Peninsula and a presumable harbour site, in Tsitre. In the account book *Liber Census Daniae* (LCD), compiled by Danish monks around AD 1240,

no coastal villages are mentioned. A number of villages are known from the edge of the limestone plateau and quite certainly their inhabitants made good use of the coast as well. As mentioned, the coastal villages appear in the written sources gradually from the second half of the 13th century. It is difficult to say whether the coastal villages really came into being after the foreign conquer. Supposing that they existed earlier, why were they not mentioned in LCD? The question remains unanswered. Maybe the coastal settlement was sparse so that the monks did not notice and visit these farmsteads; part of them, however, could have been written down by the nearest village on the limestone plateau.

Quite obviously suitable places with favourable natural conditions were used as harbour sites in the early phases of prehistory. According to the archaeological finds, the overseas connections became closer at the end of the Neolithic and during the following centuries. It is thought that the harbour sites belonged to the tribes or families living inland in the middle of better, arable land and pastures. As mentioned above, it is possible that the coastal plain was partly settled after the Stone Age. If so, then probably some permanent households existed near the harbours. These households could be engaged both in fishing and overseas trade. This, however, presupposes an essential concentration of power, because not everyone was capable of provisioning and manning a ship, and obtaining goods for trade. The question of when the overseas trade started remains still unanswered. Supposing that the coast was settled, how did the settlers defend themselves? After all, the coast was open to everyone and coastal villages or farmsteads were the first to be robbed and destroyed. Firstly, one has to remember that the width of the coast is variable and not always were the villages located on open land immediately close to the water. Secondly, some hillforts are situated close to several places suitable for landing (Fig. 4). Although the hillforts have been interpreted as confirmation of the fact that the harbours belonged to people who lived inland, their meaning can also be explained differently. Quite possibly some hillforts were founded for the protection of the harbours, but their use as a storage place has also been considered. This does not exclude their defence purpose – the inhabitants of the nearest coastal villages could find there a hiding place in the case of danger. The hillforts have also been considered as power centres of local elite, so those near harbours can be interpreted as bases for keeping control over larger harbours and the overseas trade. In that case the settlers of coastal villages had to defend themselves in other ways.

In addition to large harbours there existed also small harbours. A larger harbour had sometimes a hillfort nearby, while smaller harbours were probably without such a monumental centre. Where these small harbours were located and whether they had also some villages/farmsteads nearby is not known yet.

To sum up, we can say that although the North Estonian Coastal Plain has been considered as an area without permanent settlement, there still remains some doubt about it. Some archaeological sites, mainly burials, are known from the entire prehistory. Whether they indicate a harbour site or a settlement site

